

Araştırma Makalesi/Research Article

Yoldaki “Ben”ler: 19. Yüzyıl Avrupa Seyahat Günlükleri

The “I”s on the Road: 19th Century European Travel Diaries

TUĞBA İSMAİLOĞLU KACIR

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Istanbul Medeniyet University, Faculty of Letters, Department of History

(tugba.kacir@medeniyet.edu.tr), ORCID: 0000-0002-9418-3375

Geliş Tarihi/Date of Arrival: 13.02.2025

Kabul Tarihi/Date of Acceptance: 14.06.2025

İsmailoğlu Kacır, Tuğba. “Yoldaki “Ben”ler: 19. Yüzyıl Avrupa Seyahat Günlükleri.” *Ceride* 3, no.1 (Haziran/June 2025): sayfa/pp 123-152
DOI: 10.5281/zenodo.15769828

Araştırma & Yayın Etiği

Bu makale en az iki kör hakem tarafından incelenmiş, *iThenticate* intihal ve benzerlik raporu oluşturulmuştur. Araştırma ve yayın etiğine uygundur.

Etik Beyanı & Çıkar Çatışması

Bu makalenin yazarı çıkar çatışması bildiriminde bulunmamış, makalenin bilimsel ve etik kaidelere uygun olarak hazırlandığını beyan etmiştir.

Research & Publication Ethics

This article has been double-blind peer-reviewed by two or more reviewers, and an *iThenticate* plagiarism and similarity report has been created. The article complies with research and publication ethics.

Ethical Declaration & Conflict of Interest

The author of the article has disclosed no conflicts of interest and has affirmed that the manuscript was prepared in adherence to ethical and scientific principles.

Öz

Ben-anlatısı olarak kabul edilen metinlerin başında gelen günlüğün bir türevi olan "seyahat günlükleri" (*Reisetagebücher*) Avrupa'da oldukça yerleşik bir yazın türüdür. Erken Modern dönemden beri yaygınlık kazanan ve modern zamanlarda popüler hale gelen seyahat günlüklerinin tür olarak seyahatname mi yoksa günlük mü olduğu sorusu ben-anlatısı metinlerini tanımlama çabasında olan tarihçi için oldukça ilgi çekicidir.

Bu çalışmada 19. yüzyılda Alman coğrafyasında yazılmış seyahat günlüklerinin bir günlük mü yoksa bir seyahat anlatısı mı olduğu sorusuna karşılaştırmalı analiz yöntemiyle odaklanılmıştır. Bir seyahatnameye seyahat günlüğü adı verilmiş olması o metnin gerçekten bir günlük olduğu anlamına gelir mi sorusu post-yapısalcı bakış açısıyla dönemin metinlerinin söylem dinamikleri üzerinden irdelenmeye çalışılmıştır. Bir seyahat günlüğünde anlatıcı "ben"ini nasıl kurgular ve konumlandırır, peki bu "ben" seyahat halindeki "ben" olarak mı sunulur? Çalışma için farklı sosyo-kültürel arka plandan gelen kişilerin çeşitli amaçlarla çıktıkları seyahatlerde tuttukları çok sayıda seyahat metni incelenmiş ve tasnif edilerek değerlendirilmiştir. Görülmüştür ki ne seyyahların aidiyetleri ne de metinlerin adlandırılması türü belirlemek adına bir veri sağlamaktadır. Daha ziyade türsel melezliğin ön plana çıktığı ve dönemin metinlerinin sabit bir kategorizasyona müsaade etmediği, çok katmanlı ve bağlamsal bir okumanın gerekliliği anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Ben-anlatıları, Seyahat Günlükleri, Seyahatname, 19. Yüzyıl, Avrupa Tarihi

Abstract

Travel diaries (*Reisetagebücher*), a derivative of the diary genre which is considered one of the primary forms of ego-documents, constitute a well-established literary

tradition in Europe. The question of whether travel diaries, which have been widespread as a genre since the early modern period and have become increasingly popular in modern times, should be classified as travelogues or diaries is of particular interest to historians studying ego-documents.

This study focuses on whether travel diaries written in German-speaking regions during the 19th century should be regarded as diaries or travel narratives, using a comparative analysis method. From a post-structuralist perspective, the question of whether calling a travelogue a travel diary means that the text is actually a diary, has been examined. How does the narrator construct and position the “I” in a travel diary, and is this “I” presented as the “I” who is traveling? To address these questions, numerous travel texts written by individuals from diverse socio-cultural backgrounds for various purposes have been examined, classified, and evaluated. The findings indicate that neither the travelers’ identities nor the titles of the texts offer a reliable basis for genre classification. Rather, genre hybridity comes to the fore, revealing that the texts of the period resist fixed classification and instead demand multilayered, contextualized readings.

Keywords

Self-narratives, Travel Diaries, Travelogues, 19th Century, European History

Giriş

Kökenleri Antik Yunan’a değin götürülen “seyahat literatürü”, Batı edebiyatının en eski türlerinden biridir. Almanca literatürde ise türün ilk örneklerini 14. yüzyılın hagiografik¹ metinleri oluşturur.² Mevcut araştırmalara ve bibliyografyalara göre modern dönemde en çok seyahat literatürü üretilen dillerden biri de Almancadır.³ Her ne kadar August Schlözer’in 1777’deki “Biz Almanlar belki de dünyadaki diğer tüm halklardan daha fazla seyahat ediyoruz.” iddiası tetkike muhtaçsa da 18. yüzyıl boyunca Alman bölgelerin-

- 1 Hagiografi, Hristiyan azizlerinin, ermişlerin, kilise büyüklerinin ya da kendisini dine adanmış kişilerin yaşam öykülerinin anlatıdır. Bu metinler genellikle bir “arınma yolculuğu”na örneklik teşkil etmeleri bakımından hem maddi hem de manevi seyahatlerle örülüdür. Kurtuluş yolunu gösterme çabasında olan bu metinler sık sık hac yolculuklarına dair betimlemelere de yer verirler.
- 2 Peter J. Brenner, *Der Reisebericht in der deutschen Literatur: Ein Forschungsüberblick als Vorstudie zu einer Gattungsgeschichte*, 2. Sonderheft, Internationales Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur (Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1990), 434.
- 3 Sadece Eutiner Landesbibliothek’in proje kataloğunda 6000 orijinal seyahat metni bulunmaktadır. <https://lb-eutiner.kreis-oh.de/benutzung/reiseliteratur/reiseforschung>, (Erişim tarihi: 12.05.2025).

de seyahat literatürüne hatırı sayılır bir talep olduğu aşıkardır. William E. Stewart'a göre, 1784'e gelindiğinde Alman okuyucu Avrupa'da seyahat literatürünün ana tüketicisi haline gelmiştir. Dönemin okuma derneklerinin kitap envanterinin yüzde sekseninin seyahat literatüründen oluştuğu ve hatta seyahatnamelerin okul kütüphanelerinde de önemli bir yer tuttuğu söylenmektedir. 1740 ile 1800 yılları arasında Almanca kitap pazarındaki seyahat literatürü hacmi ise yüzde 1,86'dan yüzde 4,51'e yükselmiş ve yüzyılın sonuna gelindiğinde beş ila altı bin arasında kitap yayınlanmış,⁴ bu artış 19. yüzyıl boyunca da ivme kazanarak devam etmiştir. Bu dönemde seyahatnamele-re duyulan ilgiyi göstermesi açısından gazete köşelerinde seyahat günlüğü serilerinin çokça basılması da önemli bir veridir. Bu çalışma bu zenginliği dolayısıyla 19. yüzyılın Almanca seyahat metinleri üzerine yoğunlaşmış olsa da türün zaman içerisindeki seyrini takip edebilmek için dönem dışında kalan metinleri de dikkate almak durumunda kalmıştır. Ancak zaten türün edebi bir tür olarak algılanması ve yaygınlaşması için yukarıda işaret ettiğimiz gibi 18. yüzyılın sonlarına kadar beklemek gerektiğinden, öncesinde yazılan seyahatname türü metinler otantik ya da bilinmeyen dünyalardan haber verme işlevleriyle ön plana çıktıklarından⁵ doğal olarak çalışmanın odak noktası 19. yüzyıl olmuştur. Ayrıca 19. yüzyıl ile yaygınlaşan teknik gelişmeler sayesinde seyahat etmek nispeten daha ucuz ve daha kolay hale gelmiş ve bu durum seyahat eden kişilerin ekonomik ve sosyo-kültürel arka planını çeşitlendirmiştir. Hükümdarlar, diplomatlar, askerler, kaşifler ve bilginler, din adamları, misyonerler ve hacılar, zanaatkarlar ve tüccarlar, yazarlar ve şairler klasik seyahatname yazarları olarak karşımızda dururken bu dönemde daha önce nadirattan olan kadınlar, hizmetçiler, orta sınıf çocukları ve işçiler de seyahat etme ve izlenimlerini kaleme alma fırsatı bulmuşlardır. Zira artan okur ilgisi sayesinde profesyonel seyahatname yazarlığı bu dönemde oldukça iyi bir gelir kapısına da dönüşmüştür.

Peki literatürdeki bu artış türün muhtevası açısından ne anlama gelmektedir? Genellikle yeni olanın peşinden giden modern dönem seyahat anlatıları bilhassa Aydınlanmanın Avrupa entelektüelinin zihninde yarattığı ve hare hare topluma yayılan bilme merakı, içinde yaşanan coğrafya ile sınırlı

4 Rainer S. Elkar, "Reisen bildet - Überlegungen zur Sozial- und Bildungsgeschichte des Reisens während des 18. und 19. Jahrhunderts" *Reisen und Reisebeschreibungen im 18. und 19. Jahrhundert als Quellen der Kulturbeziehungsforshung*, ed. Boris I. Krasnobaev vd. (Berlin: Camen, 1980), 54.

5 Brenner, *Der Reisebericht*, 434.

kalmamış ve yeni yolculuklara çıkılması için gereken ilhamı vermiştir. Ancak yine de dönem şartları gereği seyahatin hala sıra dışı bir eylem olduğu göz önünde bulundurulursa, “yolda olmak” ya da okur açısından “yolda olanı takip etmek” heyecan verici bir eylem olsa gerektir. Öyle ise bu hareket halinde olma durumu yazarın “bireysel yolculuğu” olarak yorumlanabilir mi? Seyahat halindeki birey içine girdiği “yabancı” dünya ile “kendisi” arasında bir yolculuğa çıkmıştır. Dolayısıyla bu metinlerde yerleşik olduğu coğrafyanın dışında bulunan yazarın “öteki” karşısında kendini konumlandırması, gözlemlerini, deneyimlerini, kanaatlerini “kendisi” olarak belirtmesi kaçınılmazdır. Bu durumda okura sunulan dünya yazarın “kendi” ile “yabancı” olan arasındaki ilişkinin bir hasılasıdır. Yazar bu yeni kültür içinde kendi kültürünü ve kimliğini sergiler ve istemsizce hatta bilinçsizce de olsa savunur. O halde seyahat halinde olmak kişilerin hayatlarında önemli bir dönüm noktasına işaret ediyor olabilir mi? Seyahat halinde olan birey çağına göre içinde bulunduğu bu sıra dışı duruma şahitlik edilmesini mi istemektedir? Bu sorular bizi metinlerde yazar olarak karşımızda duran “ben”lere getirir. Sidonie Smith ve Julia Watson’a göre otobiyografik özne sabit ve değişmez değilken, bilakis söylem içinde, kültürel ve tarihsel bağlamlarla inşa edilirken,⁶ hareket halindeki bir öznenin tanıklıklarla, yeni karşısındaki dönüşümüyle daha da kırılgan olduğu yadsınamaz. Seyahatname anlatısında karşımızdaki “ben” hiç olmadığı kadar dinamik, geçişli ve anlatıda tutarsız olabilir. Dolayısıyla 19. yüzyıl seyahat metinlerini incelerken seyahat halindeki bir bireyin iç dünyasını doğrudan yansıtan, bütünlüklü bir özne arayışı çalışmayı bir çıkmaza sokabilir, çünkü bu metinler bireyin ait olduğu kültürün dışında başka bir tarihsel-kültürel-politik bağlamın içinden konuşurlar.

Buna rağmen belki de bu sebepten 19. yüzyıl seyahat günlükleri daha önceki dönemlerle kıyaslandıklarında seyyahların hayatındaki bu “özel” anlara şahitlik etmeleri bakımından okurları ile daha yakın bir ilişki kuruyor gibidirler. Genellikle seyahatin başlangıç noktasından itibaren okuyucusunu günlük bir maceraya çıkaran bu metinler hem okur ile yazar arasındaki mesafeyi en aza indirirler, hem de okuru bizzat bu seyahate davet ederler. Yazar doğası gereği seyahat günlüğü üzerinden okuru ile oldukça samimi bir ilişki kurar ve buradan bir özgünlük ve dürüstlük iddiası kendiliğinden doğar. Bu noktada da Philippe Lejeune’ün “otobiyografik sözleşme”si doğal

6 Sidonie Smith ve Julia Watson, *Reading Autobiography: A Guide for Interpreting Life Narratives* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2001), 32-37.

olarak kurulmuş olur. Lejeune’e göre yazar ve okur arasındaki örtük sözleşme otobiyografinin ilk kuralıdır. Anlatıcı ve anlatılanın, yani yazar ve öznenin aynı kişi olduğu otobiyografik metinlerde bu durum yazar tarafından en başından ilan edilir ve okurla yazar arasında dile gelmemiş bir anlaşma yapılmış olur.⁷ Örtük sözleşmenin getirisi yazar ile okur arasında samimiyet ve dürüstlüğe dayanan bir ilişkinin kendiliğinden kurulmasıdır. Dolayısıyla seyahat günlüklerinin bir otobiyografik tür olan günlüğün bir formu olup olmadığı sorusunun peşinden giden bu çalışma için bu metinlerde “otobiyografik sözleşme”nin olup olmadığına bakmak önemli bir katkı yapabilir. Çünkü seyahat halindeki “ben” kendi gözlemlerini aktarırken bir yandan da kendi benliğini inşa eder, dolayısıyla karşımızda kendisi hakkında genellikle “ben” formunda anlatısını kuran bir ben vardır, ki bu da Presser’in *ego-documents* [ben-anlatısı] tanımına bire bir uyar.⁸ Peter Brenner’e göre de bu metinlerin yapısında doğal olan bu özgünlük iddiası, seyahat edebiyatını prensipte kurgusal edebiyattan ayırır.⁹ Seyahat literatüründe her ne kadar Lejeune’ün beklediği gibi gerçeklik iddiası en başından beri var olsa da Lejeune’ün kurgusunda metnin merkezinde konumlanan özne bu metinlerde bazen kenara çekilerek bir bilimsel ya da kültürel gözlemci olarak konuşabilir, silikleşebilir. Dolayısıyla burada değerlendirmeye aldığımız metinlerde öznenin metindeki konumlanışını Lejeune’ün yaklaşımıyla irdelemek anlamlı olabilir.

Öte yandan seyahat literatürünün oldukça karmaşık, geçişken ve eklektik bir yapısı vardır. Tarih boyunca türün geçirdiği dönüşümler 19. yüzyıla gelindiğinde türü inanılmaz derecede zenginleştirmiş, ancak diğer taraftan sınırları da bir o kadar bulanıklaştırmıştır. O halde tartışmaya devam edebilmek adına türün içinde de bir sınıflandırma ihtiyacı olduğu aşikardır. Peki bu sınıflandırma kitaplara verilen isimlerden hareketle yapılabilir mi? Bu noktada karşımıza çıkan yeni soru ise “seyahat günlüğü” adını taşıyan metinlerin diğer seyahat yazılarından ayrıştıkları bir noktanın olup olmadığıdır. Dolayısıyla bu çalışma, seyahat günlüklerinin 19. yüzyılın mevcut yazınında nerede durduğunu görmek için dönemin diğer seyahat metinlerine

7 Philippe Lejeune, *On Autobiography*, ed. Paul John Eakin (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1989), 11–21.

8 “Bu makalenin yazarının ‘ego documents’ olarak adlandırdığı bu kaynaklarda kullanıcı kendini, metinde sürekli bir biçimde mevcut olan, yazan ve betimleyen bir özne olarak ‘ben’ veya nadiren (Sezar ve Henry Adams örneklerinde olduğu gibi) bir ‘o’nun karşısında konumlanmış bulur.” (Jacques Presser: “Bir Tarih Kaynağı Olarak Hatırat [Memoires als geschiedbron],” çev. İsmail Hakkı Kadı. *Ceride* 1, no. 1 [2023], 149.)

9 Brenner, *Der Reisebericht*, 24.

de bakmayı, bu metinler arasında bir okuma yapmayı zorunlu kılmıştır. Bu sebepten makalenin iki ana ekseninden birini “metinleri isimlerine göre sınıflandırmanın bir veri sağlayıp sağlamadığı” sorusu oluşturmakta olduğundan seyahatnamelerin isimleri tam olarak zikredilmiştir. Ancak seyahatnameleri incelerken karar kılınan tasnif girişimi her ne kadar çalışmanın sınırlarını genişletmiş olsa da yazarların sosyal ve mesleki arka planları ve seyahat amaçları üzerinden yapılmış ve ikinci ve belki de daha çok veri sağlayacağı düşünüldüğünden önemli eksen bu kategorizasyon oluşturmıştır. Yazarların sosyo-kültürel arka planlarının ve seyahat motivasyonlarının metinlerin içeriksel ve anlatısal özellikleri üzerine belirleyici bir etkisinin olup olmadığı, çalışmanın sınırlarının elverdiği ölçüde örneklemeler üzerinden karşılaştırmalı analiz yöntemiyle irdelenmiştir. 19. yüzyılın Almanca yazılmış seyahat günlüklerinin ben-anlatıları olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceğini tartışan bu çalışma, rastgele seçilen iki yüz elliye yakın seyahat metnini isimlerinden, yazarların sosyo-kültürel sınıfından ve seyahat amacından hareketle bir tasnife tabi tutarak ancak türsel belirsizliklerin farkında olarak sabit tür kategorilerini, özne-nesne ikiliklerini ve yazılı ifadenin istikrarlı anlam üretme iddiasını temelden sorgulayan Jacques Derrida’nın post-yapısalcı yapıbozum yaklaşımıyla analiz ederek “günlük mü, seyahatname mi?” sorusunu metinler arası ve bağlamsal olarak tartışmayı hedeflemektedir. Her ne kadar bu çalışmada seyahat metinleri belirli kategorilere ayrılarak incelenmiş olsalar da bu tasnifin yapısal ya da içeriksel bir zorunluluğa değil, dönemsel bağlamlara, yazarların kimliğine ve anlatı stratejilerine dayandığı dikkate alınmalıdır. Derrida’nın çok anlamlılık vurgusu, bu türsel sınıflandırmaların aslında ne denli geçirgen, değişken ve söylemsel olarak kurulan yapılar olduğunu destekler niteliktedir.

Seyahat Literatürünün Tarihsel Seyri İçinde “Ben”e Yolculuk

Daha önce de değindiğimiz gibi Orta Çağ seyahat literatürünün ana metinleri hacıların elinden çıkmıştır. 7. yüzyıldan itibaren düzenli olarak yapılan hac yolculukları bin yılın başında artık kitlesel bir harekete dönüşmüş ve bu durum 12. yüzyıla değin devam etmiştir.¹⁰ 15. ve 16. yüzyıllarda hacılık meselesi artık inanç turizmine dönüşmüştür. Erken dönem metinleri Latince olarak kaleme alınmış, ilk hagiografik Almanca tercüme metni de 14. yüzyı-

10 Brenner, *Der Reisebericht*, 42.

lın ortalarında Ludolf von Sudheim tarafından yazılmıştır.¹¹ Bu metinlerin dini içerikle sınırlı kalmayıp seyahat rotaları ve önerileri verdikleri de olmuştur. Bilhassa matbaanın kullanılmaya başlandığı ve reform dönemi dindarlığının zirve yaptığı zaman diliminde türün yaygınlaşmasıyla hayali ya da kısmen hayali yolculuklarla ilgili metinler de üretilmiştir.¹² 20. yüzyıla değin varlığını muhafaza eden hagiografik metinler zaman içerisinde dini karakterlerini kaybetmiş, 18. yüzyıldan bu yana, daha çok doğa tarihi ve coğrafya ile ilgili konulara odaklanmışlar, 19. yüzyılda ise Romantizmin Doğu’ya karşı olan tutkusunun etkisiyle, özellikle Doğu seyahatnameleri çatısı altında büyük bir artış göstermişlerdir. Bu dönemde artık ‘Kutsal topraklara’ duyulan özlem daha az dini motivasyonlu hale gelmiş, “Romantizmden güçlü bir şekilde etkilenen bir duygu dünyası” metinleri şekillendirmeye başlamış, böylece yolculuklar sonunda hac niteliğini kaybetmiştir.¹³

Hacılarla başlayan bu seyahat serüvenini ekonomik çıkarlarını gözeten tüccarlar, başka memleketleri merak eden bilginler, askerler, soylu beyler sürdürerek evde kalanlara ve gelecek kuşaklara tanıklık etmeye devam etmişlerdir. Ancak Avrupa okyanuslara açılmadan önce seyahat için baskın motivasyon hala dindir ve seyahat günlüğü gibi daha bireysel türler çok sonraları bağımsız hale gelmiştir.¹⁴

Orta Çağ’da yaygın olan ve günlük olması hasebiyle bizi özellikle ilgilendiren bir diğer seyahatname türü ise gemi kaptanlarının çoğunlukla hava durumu veya hız gibi verilerin yanı sıra denizdeki günlük olayları da kaydettikleri “Seyir defterleri” (*Logbücher*)’dir. Bu metinler ilk seyahat günlükleri (*Reisetagebücher*) olarak görülebilirler. Dolayısıyla seyahat günlüklerinin Orta Çağ’da genellikle keşif yolculuklarını anlatmak için kullanıldığı düşünülebilir.¹⁵

Rönesans döneminde seyahat etmek artık bir zorunluluk olmaktan çıkmış ve insanın “bilme arzusuna” hizmet eden bir eyleme dönüşmüştür. Arayış içindeki insan uzak yerlere özlem duymaya başlamış, seyahat yeni idealler ve birlikte yaşamanın yeni yollarını bulmak için bir fırsat olarak görülmeye başlanmıştır. Montaigne, seyahatin insanın “yeni uyanan benlik algı-

11 Brenner, *Der Reisebericht*, 58.

12 Werner Paravicini, ed. *Europäische Reiseberichte des späten Mittelalters: Eine analytische Bibliographie I* (Frankfurt am Main; Berlin: Peter Lang, 2000), XI-XII.

13 Brenner, *Der Reisebericht*, 79.

14 Paravicini, *Europäische Reiseberichte*, XI-XII.

15 Irmela Sperl, *Geschriebene Identität: Lebenslinien in Tagebüchern* (Münih: Herbert Utz, 2010), 26.

sı” için önemini özellikle vurgulamış, seyahatin aslında insanın huzurunu bozan, onu istikrarsızlığa sürükleyen bir eylem olarak insanı erken yaşlarda oluşan ve düşüncelerini çarpıtan “kabuklarından” koruduğunu söylemiştir. Ona göre seyahat tefekkür ve kendi üzerine düşünme yoluyla değil, benliğin dünyayla yüzleşmesi, karşılaşması ve tepki vermesi yoluyla gerçekleşebilecek bir benlik arayışıdır.¹⁶ Kişi bu vesileyle kendi gerçekliğinden başka bir sosyal gerçekliği deneyimleyerek kendini tanır. İlginç bir şekilde bu dönemin seyahat metinleri hagiografik metinlere kıyasla daha nesnel metinlere dönüşürler.

Hacıların metinleri seyahat halindeki arınma çabasında olan “ben”den çokça bahsederken özellikle 16. yüzyıl metinlerinde daha çok gidilen yer ile ilgili coğrafi ve kültürel bilgiler formal bir tonda aktarılmaya başlanır. Ancak Alman coğrafyasında bu dönemde etkili olan mezhep çatışmalarının da bu otoriter bilgi paylaşımı pratiğinde bir rolü olduğu vurgulanmalıdır. Zira matbaanın yaygınlaşması ile zamansal olarak örtüşen reformasyon sürecinde zirve yapan kitap basımlarında Katolik Kilisesi eleştirileri oldukça yaygındır ve seyahat metinleri de yerel şahitliklerle bu değirmene su taşıma hevesine kapıldıklarından sahipsiz bir bilgi kaynağı olarak görülme arzusuyla nesnel aktarımlar yapmayı hedeflerler. Doğayı gözlemlemeye adanmış merak ve doğal güzelliğin kâşifi olmak dönemin metinlerinin dikkat çeken bir başka yönüdür.

Hümanist kuşağın metinlerinde öne çıkan bir diğer özellik ise karşılaştığı yeni dünyalar, örneğin İslam coğrafyası ya da Amerika yerlileri karşısında gerçekçi olmasa da en azından daha tarafsız olmaya çalışmalarıdır.¹⁷ Bu dönemde bilimsel ilginin artmasıyla türe özgü önemli değişiklikler meydana gelmiş, araştırma merakı ve maceraperestlik, seyahati bilimle ilişkilendirilerek daha metodik hale getirmiştir.

Hacı raporlarından farklı olarak seyahatin bilimselleşmesi, 16. yüzyıl seyahat metinlerinde nesnelleşmeye yol açmıştır. 17. yüzyıl seyahat metinleri de bu nesnellik çabasını muhafaza etmişlerdir. Seyahatnamelerin çoğu bilimsel bir görev üstlenmiş ve pratik bilgiyi doğrulamaya ve aktarmaya hizmet etmiştir.¹⁸ Dolayısıyla bu dönem metinleri edebi nitelikleriyle değil,

16 Karin Hlavin-Schulze, “*Man reist ja nicht, um anzukommen*”: *Reisen als kulturelle Praxis* (Frankfurt am Main: Campus, 1998), 87, 165.

17 Brenner, *Der Reisebericht*, 81-84.

18 Elisabeth Dietrich, *Selbstzeugnisse vom Rhein: Interdisziplinäre Zugänge zur Schreib- und Reisekultur in der Romantik* (Köln: Böhlau, 2022), 12.

"deneyimleme yoluyla elde edilen otantik bilgileri" aktarma işlevleriyle ön plana çıkmışlardır. Yabancı dünyaların mümkün olduğunca aslına sadık ve nesnel bir görüntüsünü sunmak seyahat kitabı yazarlarının görevidir. Ancak 18. yüzyılda Aydınlanmanın etkisiyle seyahat edebiyatına yönelik talepler değişmiş, bilimsel seyahatnamenin yanı sıra edebi olan da ortaya çıkmıştır.¹⁹ Bu dönemde seyahat, hem rasyonel bir şekilde dünyayı kavrama ve pragmatist bir bilgi edinme aracı olarak hem de bireyin kendi kendini anlaması ve "aydınlatması" için önemli bir yöntem olarak görülmeye başlanmış, bu da seyahat edebiyatının geniş kitlelere ulaşan ve burjuva toplumuna yön veren önemli bir araç haline gelmesini sağlamıştır.²⁰ Modern, edebi seyahatnameler Almanya'da 18. yüzyılın sonlarında çok moda olmuş, kitap piyasasında büyük talep görmüştür. Elbette bunun başlıca nedeni insanların çok seyahat etmesi değil, gerçekleştirilemeyen yolculukların yerine geçecek bir şeye duyulan ihtiyacın artmasıdır.²¹ Bu nedenle 18. yüzyılda seyahat romanları da bir hayli popülerleşmiş ve seyahat edebiyatı kurgusal edebiyata yaklaşmıştır. İçerik açısından seyahatnameler daha çok öznel, insani bakış açısına yönelmiştir. Okurlar, yabancı kültürlerle dair kişisel izlenimleri ve duygularla zenginleştirilmiş doğa tasvirlerini, gerçeklere dayalı olarak yazılmış seyahatnamelere tercih etmeye başlamıştır. Bu etki seyahatname literatürünün her türüne sirayet etmiş; yeni öznel tasvirler, bilimsel yönelimli metinlerde de ön plana çıkmıştır. Bilginin bireysel olarak edinilmesi giderek önem kazanmış ve öznel betimlemelere de dayanabilir hale gelmiştir. Bu da bilme arzusu ile bireysel deneyim şahitliği taleplerini bir arada karşılayan metinlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu sebepten Aydınlanma Çağı seyahatnameleri, içerik olarak daha karmaşık ve biçimsel olarak öncekilerden çok daha katmanlıdır.²² Seyahatname 16. ve 17. yüzyıllardaki etnografik, yani yabancı kültürler hakkında geniş bir kitleye bilgiler aktarma misyonuna, Aydınlanma toplumunda kendini anlama aracı ve kültürel karşı-

19 Ulla Siebert, "Reisetexte als ‚true fictions‘: Wahrheit und Authentizität in Reisetexten von Frauen, 1871-1914," *Reisebilder: Produktion und Reproduktion touristischer Wahrnehmung* (Münih; Berlin: Waxmann, 2001), 155-56.

20 Thomas Grosser, *Reiseziel Frankreich: Deutsche Reiseliteratur vom Barock bis zur Französischen Revolution* (Berlin: Springer, 2013), 143.

21 Norbert Oellers, "Quod bonum publicum promovet. Johann Gottfried Seumes Rußland-Erfahrungen und ihre Darstellung," *Reisen und Reisebeschreibungen im 18. und 19. Jahrhundert als Quellen der Kulturbeziehungsforschung*, ed. Boris I. Krasnobaev (Berlin: Camen, 1980), 226.

22 Paul Fürnschuß, *Die Professionalisierung des regionalen Reiseverkehrs in und um Wien in der Biedermeierzeit*. Yüksek Lisans Tezi, (Karl-Franzens-Universität Graz, 2018), 50.

laştırma ve toplumsal eleştiri rolünü de eklemiştir. Böylece, birçok açıdan onu salt kurgusal edebiyatın üzerine çıkaran bir statü kazanmıştır.²³ Zira seyahatname, otobiyografi ve benzeri kişisel hatıra edebiyatından bilgiye dayalı düz yazı ve uzmanlık metinlerine kadar geniş bir yelpazede yer almıştır.²⁴ Tüm bu yüzyılların birikimi bir yandan türü zenginleştirirken bir yandan da daha dinamik ve geçişli bir hale getirmiştir.

18. yüzyılın sonuna doğru seyahatin kendisi, öznel seyahat deneyimi haline dönüştü. Seyahatin motivasyonu ve amacı artık Aydınlanma dönemi eğitim ideallerinin belirlediği dünyayı tanımaya yönelik değildi. Dolayısıyla deneyim arayışı “içe” doğru, kişinin kendi duygusal dünyasına yöneldi. Dünya deneyimi böylece duyguların harekete geçmesi için bir başlangıç noktası ve uzaklara yapılan yolculuk sadece içsel bilinmeyenlere yapılan bir yolculuk için bir motivasyona dönüştü.²⁵ Yani seyahat alışkanlıkları ve ilgi alanlarındaki paradigma değişimi ile erken Aydınlanmanın bilgi edinme arayışından Romantiklerin kişisel gelişim ihtiyacına doğru evrim söz konusudur.²⁶ Ancak bu evrim kişinin ait olduğu yerden uzaklaşmasına, kimliğinin bileşenlerinden koparak özgürleşmesine²⁷ dayanıyordu. “Varoluşsal ve metafizik anlamda dünyada kendi benliğini keşfetme” yolculuğu, insanın kendini gerçekleştirmesinin ve gelişiminin bir koşulu ve ifadesi haline geldi.²⁸

19. yüzyılın başında ortaya çıkan bu işlev kaybı, aynı zamanda bir işlev rahatlaması anlamına da geliyordu. Seyahatname olgusal yaklaşımdan büyük ölçüde sıyrıldı ve bu faydacı işlevin kendisine dayattığı biçimsel kısıtlamaları terk edebildi. Seyahatname giderek gezginin öznelliğine açık bir tür haline geldi.²⁹ Bu aynı zamanda kanıtlama yükümlülüğünden kurtulmak anlamına geliyordu, artık hem yazar hem de okur için metinler “bilgilendirici” yerine “anlatıcı” işlevleriyle ön plana çıkıyorlardı. Bundan sonra metin, se-

23 Brenner, *Der Reisebericht*, 275.

24 Christian von Zimmermann, *Reiseberichte und Romanzen: Kulturgeschichtliche Studien zur Perzeption und Rezeption Spaniens im deutschen Sprachraum des 18. Jahrhunderts* (Tübingen: Max Niemeyer, 1997), 129–30.

25 Zimmermann, *Reiseberichte*, 159.

26 Thomas Strack, *Exotische Erfahrung und Intersubjektivität: Reiseberichte im 17. und 18. Jahrhundert: Genregeschichtliche Untersuchung zu Adam Olearius, Hans Egede, Georg Forster*, c. 2 (Hamburg: Igel, 1994), 156.

27 Hlavin-Schulze, *Man reist ja nicht*, 166.

28 M. Stepień, “Literarische Reiseberichte,” *Gebrauchsliteratur, Interferenz, Kontrastivität: Beiträge zur polnischen und deutschen Literatur- und Sprachwissenschaft. Materialien des Germanistisch-polonistischen Symposiums*, Regensburg, ed. B. Gajek ve E. Wedel, c. 22 (1979), 101.

29 Brenner, *Der Reisebericht*, 275.

yahat eden öznenin anlık düşüncelerine ve hatta duygularına, yani okuyucuya kanıt sunmak ve ispat etmek yoluyla değil, yalnızca sezgisel olarak aktarılan “tamamen öznelci bir hakikat anlayışına” dayanıyordu.³⁰ Öznel deneyimler dikkat çekmeye başladıkça “anlatı” ön plana çıktı.³¹

Fransız Devrimi (1789) ile Restorasyon sonu (1848) arasındaki sancılı dönem için seyahat metinlerini baskın bir paradigmaya hapsetmek uygun olmaz. Tıpkı dönemin edebiyatında olduğu gibi bu türde de “çok yönlü ve çatışan eğilimler” birbirine karışır; farklı akımlar, gelenekler ve yeni başlangıçlar iç içe geçmiştir. Bir yanda Jakoben biçimiyle Aydınlanma seyahatnamesi gelenekleri, değiştirilmiş bir biçimde de olsa etkisini sürdürmektedir, diğer yanda ise Romantizm seyahatnameye yeni ideolojik boyutlar ve estetik hatlar kazandırmıştır. Bunun yanı sıra seyahat metinleri Batı Avrupa bölgelerindeki sanayileşme süreçleriyle ilgili olarak bilgi sağlama görevlerini yerine getirmeye de devam etmişlerdir.³² Aydınlanmacı gezginler endüstriyel eserleri ziyaret etmekten hoşlanırken, romantik gezginler gözlerini kentin keşmekeşinden çevirip arayışlarını bozulmamış doğada sürdürmüşlerdir.³³

19. Yüzyıl Seyahat Metinlerini Tasnif Girişimi

Bu bölümde çalışmanın ana sorunsalı olan seyahat günlüklerinin, dönemin diğer seyahat metinlerinden ayrışıp ayrışmadıklarını değerlendirmek üzere 19. yüzyıl seyahat metinlerinin içerik esaslı bir tasnifini yapmak hedeflenmiştir. Seyahatleri içerikleri üzerinden inceleme girişiminde olan yazarın aklına gelen ilk soru doğal olarak bir tasnif için temel dayanağın “seyahat motivasyonu” olup olamayacağıdır. Metinsellik bağlamında düşünüldüğünde bu soru “yazma motivasyonuna” yani “misyona” dönüşür. Dolayısıyla metinleri yazarların temel misyonları üzerinden bir sınıflandırma çabasına girildiğinde tutarlı bir sonuca ulaşıp ulaşılamayacağı ve metinlerin seyahat günlüğü olarak adlandırılmasının içerik açısından bir anlamının olup olmadığı iki yüz elliye yakın 19. yüzyıl Alman seyahatnamesi üzerinde çalışıl-

30 Brenner, *Der Reisebericht*, 163.

31 Zimmermann, *Reiseberichte*, 166.

32 Brenner, *Der Reisebericht*, 320-2.

33 Michael Maurer, “What German Travellers Communicated: The Experience of Scotland, Wales and England and the Concept of Britain in the Eighteenth and Nineteenth Centuries,” *Britain as a Model for Modern Society? German Views*, ed. Arnd Bauerkämper ve Christiane Eisenberg (Augsburg: Wissner, 2006), 48.

mış, ancak çalışmanın sınırları elvermeyeceği için burada öne çıkan kategorilere örneklik teşkil etmesi babından bazı eserler anılabilmektedir.

Bu girişimde karşımıza çıkan en büyük kategorilerden birisi bilimsel seyahatnamelerdir. Lakin en başta belirtmek gerekir ki 19. yüzyılda eğlenceli seyahat edebiyatı ile bilimsel ya da edebi seyahatnameler arasında net bir çizgi çizilemez.³⁴ Zaten bu çalışmadaki tüm sınıflandırmalar da yapaydır, sabit değildir. Dönemin anlatı evreni yazarı buraya yönlendirmiş olsa da yapıbozumcu bir bakışla, bu türsel çerçevelerin kendisi de sorgulanabilir birer söylemdir.

Genellikle bir bilim insanının keşif amaçlı çıktığı yolculukların ampirik anlatımına odaklanan bilimsel seyahatnameler ister bir günlük gibi günü gününe, ister tematik formda yazılmış olsunlar son derece nesnelidirler. Daha çok bir bilim kitabı niteliği taşıyan bu seyahatnamelerde yazar eylemleri üzerinden var olur, kişisel paylaşımlarıyla pek ön plana çıkmaz. Çoğunlukla Asya, Afrika ve Amerika ile ilgilenen, uzak ülkelerdeki yeni bitki, hayvan, maden gibi türlerin keşfedilmesinde önemli rol oynayan bu metinler seyahat edilen bölgenin kültür ve sosyal hayatlarındansa topoğrafyası ve coğrafyası ile ilgilenirler.

Bu kategoride bilhassa kâşif Alexander von Humboldt seyahat günlükleri³⁵ sebebiyle anılmaya değerdir. Amacının sanatsever gezginlere ilham vermek olduğunu söyleyen doğa bilimci Alexander von Humboldt Avrupa'nın yanı sıra Amerika kıtası ve İç Asya'ya yaptığı keşif amaçlı bilimsel gezileriyle çağdaşları için bu bölgelerin fiziki coğrafyasını kayıt altına alma amacı taşıyor gibidir. "Yaptığım tüm gözlemleri seçmeden günlüğüme yazmayı kendine görev edindim."³⁶ diyen Alexander von Humboldt'un hemen tüm seyahat notları günlük formunda tutulmuş olsalar da yazarın motivasyonunun fiziki coğrafyadan bilgiler aktarmak olduğu açıktır.³⁷ Smith ve

34 Siebert, *Reisetexte*, 155-6.

35 Alexander von Humboldt'un seyahat günlükleri *edition humboldt digital*, Berlin-Brandenburg Bilimler Akademisi'nin "Alexander von Humboldt auf Reisen - Wissenschaft aus der Bewegung" [Seyahatlerde Alexander von Humboldt - Hareketten Doğan Bilim] başlıklı akademik projesinin çıktısı olarak yayımlanmıştır. Bkz. <https://edition-humboldt.de/index.xql?l=de>, (Erişim tarihi 01.02. 2025). Humboldt'un seyahatlerinin dönem literatürü içinde yerinin derinlikli bir analizi için bkz.: Mary Louise Pratt, *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation* (Londra: Routledge, 2007).

36 Ulrike Leitner, "Ich habe es mir zur Pflicht gemacht, alle angestellten Beobachtungen ohne Auswahl in mein Tagebuch einzutragen." Über die digitale Neuausgabe der amerikanischen Reisejournale, 1. Band (ART I), im September 2018, *edition humboldt digital*, ed. Ottmar Ette (Berlin: Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften, Sürüm 10, 02 Temmuz 2024), <https://edition-humboldt.de/v10/H0016432>, (Erişim tarihi: 01.02.2025).

37 "Gece çökerken deniz çok hırçınlaştı ve rüzgâr şiddetini arttırdı. Bu bölgelerde seyrettiğine inanılan İngiliz fırkateynleriyle karşılaşmamak için kuzeybatıya doğru dümen kırdık. Saat dokuz sularında Si-

Watson'ın tarihsel ve kültürel bağlam arka planıyla şekillenmiş "otobiyografik ben"i üzerinden ele aldığımızda Humboldt "ölçen, sınıflandıran ve denetleyen" bir ben üretir. Lejeune'ün bakış açısıyla değerlendirildiğinde Humboldt, bilimsel keşif amacıyla yazsa da anlatıcının adı, bakışı, yaşadıklarıyla örtüşür, yani ben-merkezli bir bilimsel anlatı mevcuttur dolayısıyla örtük de olsa otobiyografik sözleşme kuruludur. Anlatım tarzı Alexander von Humboldt'a çok benzeyen, 1831'den 1836'ya kadar yaptığı keşif gezisi sırasında günlük tutan Charles Darwin'in günlüğünü³⁸ de Almanca olmasa da yakaladığı ün dolayısıyla burada anmak anlamlıdır.³⁹ Yine Alexander von Humboldt'un yakın arkadaşı Christian Gottfried Ehrenberg'in 1820-26 yılları arasında yaptığı Afrika yolculuğunun günlüğü⁴⁰ her ne kadar seyahat halindeki bir doğa bilimcinin bilimsel araştırmalarını anlatıyor olsa da Ehrenberg'in hayatının altı yılını bizi şahit kılar. Ehrenberg'in seyahat günlüğüne Derrida'nın "çok anlamlılık" kavramıyla bakıldığında metnin hem günlük hem bilimsel rapor hem de seyahatname işlevi gördüğü görülür, yani metin türsel olarak geçirgendir. Ehrenberg metninde Afrika'yı sadece gözlemci olarak aktarmakla kalmaz, kendi zaviyesinden, kültürel arka planından Afrika'yı, doğasını ve coğrafyasını belli bir söylem içinde inşa eder. Eşikle beraber aynı seyahatin bir parçası olan Prusyalı general ve Eski Çağ Uzmanı Heinrich Minutoli ise seyahat motivasyonunu "Gözlemlerim ve incelemelerimle kendimi geliştirmek benim ilk ve öncelikli amacımdı, ancak seyahatimle mümkünse bilime hizmet etmeyi de istiyordum."⁴¹ diye belirtir.

sarga adasındaki bir balıkçı kulübesinin ışığını gördük, bu, Avrupa kıtasından gördüğümüz son şeydi. Uzaklaştıkça zayıf ışık, ufukta beliren yıldızların ışığıyla kaynaşarak yok oldu ve istemsizce gözlerimiz ona takıldı. Böyle izlenimler, duyuların tüm derinliğine ve gücüne sahip olduğu böyle bir yaşta, uzun bir deniz yolculuğuna çıkan birisinin asla unutamayacağı şeylerdir. Karanlık gecede, zaman zaman hareket eden dalgaların arasından parlayan böyle bir nokta, anavatının kıyılarını işaret ettiğinde hayal gücünde ne anılar canlanır!" (Alexander von Humboldt, *Reise in die Äquinoktial-Gegenden des Neuen Kontinents*, ed. Ottmar Ette, c. 1 (Frankfurt am Main: Insel, 1991), 165-66.) Humboldt'un metni her ne kadar nesnel olarak doğayı gözlemleme amaçlı bir seyahatin kaydı olsa da gördüğü üzere burada anavatamı olarak benimsediği Avrupa'nın son topraklarını ardında bırakarak "yeni dünyaya" yelken açan bir gezginin kendilik tanımına dair önemli bir işaret bulunur. Humboldt için Prusya'ya yabancı olan İspanya daha büyük Avrupa'ya dönüşerek kendisinin bir parçası haline gelir ve o artık Eski Dünya'nın bir sakini olarak Yeni Dünya'yı nasıl deneyimleyeceğini ve tasvir edeceğini ortaya koymuş olur. (Ottmar Ette, *ReiseSchreiben* (Berlin; Boston: de Gruyter, 2020), 156.)

38 Charles Darwin, *Majestelerinin Gemisi Beagle Günlüğü (1831-1836)*, çev. Ömer Bozkurt (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2022).

39 Sperl. *Geschriebene Identität*, 26.

40 C. G. Ehrenberg, *Reisen in Ägypten, Libyen, Nubien und Dongala: Naturgeschichtliche Reisen durch Nord-Afrika und West-Asien: in den Jahren 1820 bis 1825*, von Hemprich und Ehrenberg: historischer Theil, c. 1, b. 1 (Berlin: Mittler, 1828).

41 J. H. C. von Minutoli, *Reise zum Tempel des Jupiter Ammon in der Libyschen Wüste und nach Ober-Aegypten, nebst Eröffnung der großen Pyramide bei Sakkara, in den Jahren 1820 und 1821* (Berlin, 1822), 4.

Ozon gazının kaşifi olarak tanınan kimyager Christian Friedrich Schönbein'in seyahat günlüğü ise bilimsel seyahatnamelerden içerik olarak ayrışarak yazarın bir yaşam manifestosuna dönüşür. Schönbein'in *Menschen und Dinge: Mittheilungen aus dem Reisetagebuche eines deutschen Naturforschers*⁴² [*İnsanlar ve Nesneler. Bir Alman Doğa Bilimcisinin Seyahat Günlüğünden Notlar*] adıyla yayımlanan seyahatnamesi her ne kadar klasik bir günlük formatında olmasa da yazarın ailesinden ayrılırken hissettikleriyle başlayan ve gezilen, görülen yerlerle bir paralellik içinde olsa da yazarın duygu ve düşünce durumlarını aktaran öznel bir metin olarak dönemin romantiklerinin metinlerini çağırıştırır. Minutoli ve Schönbein'in metinleri her ne kadar her ikisi de bilimsel bilgi aktarıyor gibi görünseler de türün ne derece sabit sınırlarla belirlenemeyecek oranda melez olduğuna ve özne inşalarının ne kadar katmanlı olabileceğine dair önemli temsillerdir. Tam bir günlük formatında olmasına rağmen kamuya açık bilimsel bir anlatı olarak düzenlenmiş olan Minutoli'nin metni, Doğu'yu nesnellik iddiasıyla ama Avrupa merkezli bakış açısıyla, hatta Edward Said'in oryantalizm kuramına tam oturan bir yaklaşımla inşa eder ve metnin misyon söylemi oldukça ağır basar. Oysa Schönbein'in yine doğa bilimcisi olarak kaleme aldığı metni çok daha öznel ve deneyimseldir, deneme formuna kayan bir gözlem paylaşımı yapar. Smith ve Watson'ın otobiyografik özne teorisi çerçevesinde değerlendirildiğinde, Schönbein'in "ben"i, hem bilimsel hem de bireysel bir söylem üzerinden kurulur. Dolayısıyla aynı coğrafyalara benzer misyonlarla yapılmış iki seyahatin ardından kaleme alınan iki metnin içerik ve söylem olarak ne kadar farklılaşabileceğinin iki örneği olarak okunabilirler.

Romantizmin etkisiyle doğaya olan ilginin arttığı bu dönemde, yeni ve egzotik toprakları keşfetme ya da aşına olunan coğrafyaları farklı bir kavrayışla yeniden yorumlama amacıyla çıkılan seyahatler aynı zamanda insanın iç dünyasına yönelik felsefi sorgulamalar, duygularını ve hislerini yorumlamak için de bir fırsata dönüşmüştür. Bilhassa bu dönemde artan iletişim araçları ve hareketlilik imkanları bilgi akışını kolaylaştırmış, siyasi, teknik ve ekonomik değişimlerin yanı sıra, devletlerin istikrarsızlaşması sonucu ortaya çıkan kimlik karmaşası, bireylerin kendilerini eleştirel bir şekilde yeniden değerlendirmelerine yol açmıştır. Böylelikle seyahatin kendisi alternatif dünyalara açılan bir kapıya dönüşmüştür.⁴³ Benliğin şekillenmesine

42 Christian Friedrich Schönbein, *Menschen und Dinge: Mittheilungen aus dem Reisetagebuche eines deutschen Naturforschers* (Leipzig: Besser, 1855).

43 Dietrich, *Selbstzeugnisse*, 44.

hizmet eden bir eyleme evrilen seyahat artık yolda olmakla ve bunu anlatmakla alakalı bir amaç haline gelmiştir. Seyahat eden öznenin duygularının, özlemlerinin ve beklentilerinin yeniden değerlendirilmesi, ana karakterin dönüşüm ya da gelişim serüvenine okuyucunun eşlik etmesi otobiyografik seyahatnamelerin ortaya çıkmasını mümkün kılmıştır.⁴⁴ Artık okuyucu seyahat edilen yerde havanın ne kadar soğuk olduğunun kendisine derece verilerek bildirilmesinden o soğuk havanın seyyah tarafından nasıl hissedildiği ile daha çok ilgilidir.

Edebi seyahatnameler genellikle dönemin önde gelen şair ve edebiyatçılarının kaleminden çıkmıştır.⁴⁵ Bu yolculuk anlatıları hem doğayı hem insanı hem de seyahat halindeki insanın doğasını, onun seyahatle birlikte geçirdiği dönüşümü anlamaya yönelik deneme yazıları gibidirler. Artık “ben”in duygu ve düşünceden beslenen, estetik ve söylemsel kurgusu söz konusudur. Bilimsel seyahatnamelere kıyasla “ben” merkezde ve çok daha katmanlı anlatılarla yer alır.

Goethe’nin neşredilen günlüklerinin içinde 1775-1782 arası dönemi kapsayan gün gün ne yaptığını bazen uzun bazen kısa pasajlarla anlatan seyahat günlükleri⁴⁶ bulunmaktadır. Goethe’nin 1786-1787 yıllarında yaptığı ve yayımlandıktan sonra büyük bir popülerlik kazanan meşhur *İtalya Seyahati* de bu günlüklerin ardından aynı cildin devamında günlük formunda basılmıştır.⁴⁷ Bir kısmı Goethe’nin mektuplarından oluşan *İtalya Seyahati* bir yanda kamuya hitap eden diğer yanda bir öz keşif yolculuğuna dönüşen iç içe geçmiş melez bir metindir ve yazarın kendi sanatsal ve kişisel gelişimini derinden etkileyen bir deneyim olarak önem taşır. Goethe’nin dış dünyaya paralel olarak kendi iç dünyasını da keşfettiği bu eser otobiyografik metin olarak kabul edilir. Goethe’nin külliyyatının içinde bulunan günlükleriyle birlikte basılan orijinal metin çok daha kişisel olmasına rağmen metnin kitap olarak basılan versiyonlarında bu türden bazı kısımlar dışarıda bırakılmıştır. Bu seyahatinde Antikitenin izlerini arayan Goethe, aslında hayatının içinde bulunduğu kötü bir döneminde kendi varoluşsal soruları-

44 Dietrich, *Selbstzeugnisse*, 13-17.

45 Edebi seyahatnameler bu sebepten edebi yaşam hakkında paha biçilmez bir bilgi kaynağıdır. Yazarlarının hayatlarına ve eserlerinin tarihine ışık tutarlar. (Stepień, *Literarische Reiseberichte*, 104.)

46 *Goethes Werke*, c. III, b. 1, *Tagebücher 1775-1787* (Weimar, 1887), 8-141.

47 Goethe ve Heine’in seyahat günlükleri ile ilgili oldukça önemli bir çalışma için bkz. Manfred Link, *Der Reisebericht als literarische Kunstform von Goethe bis Heine* (Doktora Tezi, Universität zu Köln, 1963). Bu çalışmaya ulaşmamı sağlayan Osman Kara beyefendiye çok müteşekkirim.

nın peşinden gidiyor gibidir.⁴⁸ Lejeune'ün otobiyografik sözleşme veçhesinden bakıldığında Goethe'nin "ben"i sakın ve betimleyici bir karakter sergilerken bir yandan kendi yaşamına dair kişisel izler taşır diğer yandan bilinçli bir biçimde yapılandırılmış edebi bir form sunarak okuyucusunu arada bırakır.

Johann Gottfried Herder'in *Journal meiner Reise*⁴⁹ [*Seyahat Günlüğüm*] adlı eseri ise bir edebi seyahatname olsa da dönemin yaygın seyahat edebiyatı anlayışından belirgin şekilde farklılaşır. Seyahat sırasında karşılaşılan yerlerin veya kişilerin betimlemelerine neredeyse hiç yer verilmez. Bunun yerine, metin adeta bir düşünsel ve ruhsal yolculuk gibi,⁵⁰ kendi durumu üzerine düşünceler, yazmayı planladığı kitapların taslakları ve hatta eğitim reformuna dair fikirlerle örülüdür.⁵¹ Herder'in seyahat anlatısı, seyahatin belirli anlarına oldukça zayıf bağlantılarla değinir ve kısa süre içinde serbest düşüncelere dalarak parçalı anlatılarla bu kronolojik seyahat düzenini terk eder. Metin dış dünyadan koparak zengin içsel bir monoloğa dönüşmesine rağmen eserin etkisi değişmeden kalır. Herder'in iç dünyası, düşünme, hissetme ve isteme biçimi, bu eserde hiçbir kısıtlama olmaksızın ortaya çıkar. Öncesinde belirli görevlerle, edebi amaçlarla ve okuyucuya hitap etme zorunluluğuyla yönlendirilen bu dünya, burada özgürce, yalnızca fikirlerin çağrışım yasasına göre akış bulur.⁵² Herder'in anlatısında "ben", tamamlanmış ve tutarlı bir kimlikten ziyade, parçalı, duygularla şekillenen, henüz oluş halinde karşımıza çıkar. Bu yönüyle Smith ve Watson'ın "sürekli olarak yeniden inşa edilen ben" anlayışıyla örtüşür.

Heinrich Heine'nin 1822'den 1828'e kadar Londra, Paris, Floransa, Cenevre, Göttingen gibi Avrupa şehirlerine yaptığı seyahatlerden oluşan, Türkçeye *Seyahat Tabloları* olarak çevrilmiş olan *Reisebilder*'i⁵³ bir şairin kale-

48 "Dünyanın teşekkülü hakkındaki teorime yarar bazı şeyler keşfettim. Fakat bunlar ne büsbütün yeni ne de beklenmedik şeyler. Çoktan beridir dilimden düşmeyen modeli de hep rüyamda görüyorum. Bu modelde, içimi dolduran ve tabiatta herkesin gözüne sokmayı beceremediğim şeyleri canlandırmak istiyorum." Johann Wolfgang von Goethe, *İtalya Seyahati*, C. I, çev. Sabri Gökçıl (Ankara: MEB Yayınları, 1990), 18; orijinali için bkz. *Goethes Werke*, c. III. b. 1, *Tagebücher 1775-1787* (Weimar: 1887), 160. Türkçe tercüme eserin orijinali ile değil, sonradan basılmış Almanca versiyonlar ile uyumludur.

49 Johann Gottfried Herder, *Journal Meiner Reise im Jahr 1769* (Berlin, 1999).

50 "Şikayetçiyim, hayatımın bazı yıllarını kaybettim. Peki bunları yaşamak benim elimde değil miydi? Kader bana bunun için tüm fırsatları sunmadı mı?... " diye başlayan uzunca bir bölümde geçmiş yılları ve bugünüyle yaptığı hesaplaşma, bu durumu yansıtan anlamlı bir örnek olarak anılabilir. Herder, *Journal Meiner Reise*, 8.

51 Robert Stockhammer, "Zwischen zwei Bibliotheken: J. G. Herders, *Journal meiner Reise im Jahr 1769*" als Beitrag zur Diätetik der Lektüre," *Literatur für Leser*, no. 3 (1991): 167.

52 Rudolf Haym, *Herder nach seinem Leben und seinen Werken*, c. 1 (Berlin, 1880), 318.

53 Heinrich Heine, *Reisebilder*, 4 c. (Hamburg, 1826-31).

minden çıkmış oldukça bireysel, edebi gücü son derece yüksek, hiciv dolu bir metindir. Günlük formatındaki bu metinde yazar seyahatine paralel olarak kendi hayatını, çocukluk,⁵⁴ üniversite yıllarını, memleketini anılarıyla harmanlayarak anlatır. Heine'in duygularını,⁵⁵ iç dünyasındaki çatışmaları oldukça perdesiz bir şekilde ortaya koyan metin bir yandan da döneminin siyasi ve toplumsal eleştirisini⁵⁶ yapar, çalkantılı devrim Avrupası'nı liberal Heine'in gözünden sunar.⁵⁷ "Alaycı ve esprili dili, hem hantal akademik düzyazıya hem Romantiklerin 'yükseltmiş sanat tarzı'na hem de Goethe'nin üslubuna keskin bir karşıtlık oluşturmuştur. Heine'nin stilini belirleyen, betimleme ile düşüncenin iç içe geçtiği akıcı bir çağrışım tekniğidir."⁵⁸ Heine, doğa betimlemeleriyle romantizmin sınırlarını zorlarken siyasi eleştirileri ile de bir hayli realist bir alana kayarak döneminin romantik seyahat anlatılarından farklılaşır, bütün kalıpları ironik bir şekilde alt üst eder. Deneme, hiciv, siyasi göndermeler ve otobiyografik yansımalar arasında gidip gelen bu çok katmanlı edebi performans Derrida'nın çok anlamlılık ve anlamın ertelenmesi kavramlarıyla⁵⁹ okunduğunda önemli çözümlemelere kapı aralayabilir. Heine'in "ben"i de sürekli kendini yeniden inşa eder, farklı maskelerle okurunun karşısına çıkar, her yeni bağlamda kendisini yeniden üretir.

Öznenin düşünsel ve estetik inşasının ön planda olduğu edebi seyahatnamelerin ardından bir tür olarak kültür ve etnografya üzerine yoğunlaşan se-

54 "Şimdi hâtıramda ilk çocukluğum yeniden çiçeklenecek. Şimdi ben yeni baştan çocuk oldum ve Ren kenarındaki Düsseldorf'ta, saray meydanında başka çocuklarla oynuyorum." Heinrich Heine, *Seyahat Tabloları*, c. II, çev. Pertev Boratav (İstanbul: MEB, 1946), 25.

55 "Benim kötü talihime, aşk rüyalarım binde bir bu masaldaki gibi güzel biter." Heine, *Seyahat Tabloları*, c. I, 35.

56 "Gece başımdan tuhaf bir şey geçti. Bunu ne zaman hatırlasam tüylerim diken diken olur. Yaradılıştaki korkak değilim, ama cinlerden, perilerden, "Österreicher Beobachter"den korktuğum kadar korkarım. Acaba korku ne demek? Bu korku dediğimiz şey aklımızdan mı yoksa hislerimizden mi geliyor?" Heine, *Seyahat Tabloları*, c. I, 42. "Österreicher Beobachter" Restorasyon döneminin muhafazakar gazetesidir.

57 Edebi seyahatnamelerin politik-sosyal ve sanatsal-romantik ağırlıklı olarak ikiye ayrıldığı varsayılabilir. Alman yazarlar İngiltere ve Fransa'daki politik, ekonomik ve sosyal değişimleri keşfetmeyi tercih etmişler; "geri kalmış" koşulları eleştirerek, aynı zamanda bugününün politik bir yansımasına giden yolu da bulmuşlardır. Bu tür seyahatnameler, 1819'dan sonra Almanya'da özellikle siyaset ve gazetecilik açısından önem kazanmış ve mümkün olduğunca sansürcüleri yanıltmak isteyen pek çok yazar için uygun bir araca dönüşmüştür. Özellikle Heine'in seyahatnameleri, hicivsel sivrilikleri ve aykırı kurgularıyla Vormärz'in (1815 Viyana Kongresi ile 1848 Mart Devrimi arasındaki muhafazakar dönem) siyasi edebiyatını şekillendirmiştir. (Philipp Prein, *Bürgerliches Reisen im 19. Jahrhundert: Freizeit, Kommunikation und soziale Grenzen*, c. 3 (Münster: LIT Verlag, 2005), 57.)

58 Viktor Žmegač, ed., *Geschichte der deutschen Literatur Band I/2: vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart* (Königstein: Athenäum, 1984), 285.

59 Jacques Derrida, *Margins of Philosophy*, çev. Alan Bass (Chicago: University of Chicago Press, 1982), 155-66.

yahatnamelere baktığımızda 19. yüzyıl metinlerinde en öne çıkan kategorinin Doğu seyahatnameleri olduğunu görürüz. İnsanlığın bilgisinin kadim Doğu’da olduğunu düşünen Romantiklerin ve özellikle Napolyon’un Mısır Seferi’nin ardından Avrupa’da Doğu’ya duyulan ilginin zirveye ulaştığı bu dönemde Doğu halklarının dil, kültür ve yaşam pratikleri büyük merak uyandırmaya başlamıştır. Bu seyahatler kimi zaman yöneticiler tarafından finanse edilmiş, kimi zaman da oryantalistlerin profesyonel araştırmalarının bir parçası olmuştur. Doğu seyahatnameleri daha çok kültürel şahitliklere dayanan bilgi üretimi ve aktarımı motivasyonu taşıyan metinler olsalar da öteki üzerinden kurgulanmış Avrupa-merkezci “ben”ler inşa ederler ve bu metinlerdeki “ben”ler çok geçişkendir ve devinim halindedirler. Metinlerin dikkat çeken başka bir ortak yönü ise yazarların okurlarına “biz” ve “onlar” duygusu vermek gibi bir yükümlülükle yazdıklarının hissedilmesidir; yazar kendi ait olduğu tarihsel-kültürel alanın dışına çıkmıştır ve Smith ve Watson’un işaret ettiği gibi sabit değildir; karşılaştığı bu yeni kültür karşısında kendisini ve söylemini sürekli yeniden inşa eder. Çok yönlü bir bilim insanı olan Ulrich Jasper Seetzen’in 1802 yılında çıktığı araştırma amaçlı seyahati 1811’de Sanaa yakınlarındaki vefatına değin devam etmiş ve bu seyahatler esnasında tuttuğu günlükleri ölümünün ardından yayımlanmıştır.⁶⁰ Seetzen’in yolculuklarını gün gün, saat saat takip eden bu metinler tam bir günlük formunda olsalar da büyük oranda gezilen, görülen yerlerin ve karşılaşılan kişilerin betimlemelerinden ibarettirler.⁶¹ Bu günlükler sayesinde Seetzen’in hayatının son on yılına yakinen şahitlik etsek de Lejeune’ün “otobiyografik sözleşme”sine uymazlar, çünkü bilimsel rapor mahiyetinde yazılmışlardır.

İsviçreli fabrikatör Johann Heinrich Mayr’ın 1812-14 yılları arasında yaptığı Doğu seyahatinin günlükleri ise yayıncılık açısından oldukça iddiasız bir yerde durmaktadır. Mayr notlarını aslında yayınlamak için tutmadığı-

60 Ulrich Jasper Seetzen, *Ulrich Jasper Seetzen’s Reisen durch Syrien, Palästina, Phönicien, die Transjordan-Länder, Arabia Petraea und Unter-Aegypten*, 4 c. (Berlin: G. Reimer, 1854-1859). Seetzen’in İstanbul ikamet ve Anadolu yolculuk günlükleri Türkçe’ye çevrilmiştir: Ulrich Jasper Seetzen, *İstanbul Günlükleri, 12 Aralık 1802-22 Haziran 1803*, c. I, çev. Selma Türkiş Noyan (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017); Ulrich Jasper Seetzen, *Anadolu’da Yolculuk: Bursa, Manisa, İzmir, Uşak, Afyon, Konya, Antakya: 22 Haziran 1803-22 Kasım 1803*, çev. Selma Türkiş Noyan (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017). Almanca Baskısı: *Tagebuch des Aufenthalts in Konstantinopel und die Reise nach Aleppo 1802-1803*, ed. V. Enderlein (Hildesheim: Georg Olms, 2012).

61 Seetzen büyük bir çaba ile devam ettirdiği günlüklerini yazma sebebini şu şekilde ifade eder: “... bu yolculuğumun bilgilenmeye meraklı okurlarım için yararlı olacağına inanıyorum. Bu girişimimden ötürü bazı kimselerin beni alay konusu yapmaları beni kararımдан alıkoymuyor. Belli ki o kişiler, koltuklarında oturarak veya kanepelerine uzanarak bir gezginin maceralarını içeren kitabını okumayı, bu maceraları, beraberindeki tüm zahmetlere katlanarak bizzat yaşamaya yeğliyorlar!” Seetzen, *İstanbul Günlükleri*, 7.

nı, bu konuda kendisini yetersiz gördüğünü, sadece geri döndüğünde arkadaşlarına okutmak üzere seyahatinin güncesini yazdığını belirtir. Mayr bir günlük formatında devam eden seyahatnamesini arkadaşlarının baskısıyla yayınladığını söyler.⁶² Mayr'ın ilginç yanı oldukça dindar bir insan olan Mayr'ın hem hacı hem bilim insanı hem de klasik "Doğu karşısındaki medeni Avrupalı seyyah" tipolojisine uygun düşmesidir. Dolayısıyla Derrida'nın anlamın sabitlenemezliği bakışı ile okunduğunda türsel melezlik görünür olur. Tıp doktoru Jacob von Roeser'in 1834-1835 yıllarındaki Doğu seyahatlerini anlatan ve *Seyahat Günlüğüm*⁶³ adıyla yayımlanan metni ise tam bir günlük niteliğindedir, ancak anlatıcı burada Avrupalı doktor kimliğiyle Doğu'nun kendisini değil, Batı karşısında konumlandırılmış bir Doğu'yu kişisel gözlemleriyle sunar. Roeser, seyahati sırasında karşılaştığı sağlık sorunlarını, yolculuk şartlarının zorluğunu ve farklı kültürlerle tanışmanın kendisinde uyandırdığı heyecan ve merakı coşkuyla aktarırken kendi kimliğinin katmanları metinde dönüşümlü olarak sahne alır. Bilimsel veri aktarma motivasyonu bir hayli yüksek olan Doğu dilleri üzerine çalışan ve Osmanlı topraklarına da bu konudaki uzmanlığını ilerletmek için gelen ve İzmir'de genç yaşta hastalanıp vefat eden Otto Friedrich von Richter'in ölümünün ardından günlük ve mektuplarından derlenmiş olan kitabı⁶⁴ da klasik bir ben-anlatısı olarak yazarın kişisel deneyimlerine, gözlemlerine ve hislerine dair önemli bilgiler sunar. Richter'in anlatıları, gezdiği yerler, kültürel karşılaşmalar ve ziyaret ettiği tarihi mekanlar hakkında ayrıntılı betimlemelerin yanı sıra seyahatleri sırasında yaşadığı fiziksel zorlukları ve yerel halkla olan etkileşimlerini de kapsar. Ancak metin mektuplar ve günlüklerden oluştuğu için türler arası bir yapıdadır ve yazarın ölümünün ardından editoryal bir müdahaleye maruz kaldığı için Lejeune'un otobiyografik sözleşmesinin mevcudiyetini varsaymak pek mümkün olmaz. Görüldüğü üzere daha çok etnografya ve kültürle ilgilenen seyahat metinleri her ne kadar edebi seyahatnameler kadar içsel dönüşümlere odaklanıyor olmasalar da bilimsel seyahatnamelere kıyasla daha birey odaklıdır, ancak her metin kendi içinde başka bir özne dinamizmine ve türsel melezliğe sahiptir.

62 Johann Heinrich Mayr, *Reise nach Konstantinopel, Ägypten, Jerusalem und auf den Libanon*, ed. Conrad Appenzeller (St. Gallen, 1820), 569.

63 Jacob von Roeser, *Tagebuch meiner Reise nach Griechenland in die Türkei, nach Aegypten und Syrien, im Jahre 1834 bis 1835*, c. 1 (Mergentheim, 1836).

64 Otto Friedrich von Richter, *Wallfahrten im Morgenlande: Aus seinen Tagebüchern und Briefen dargestellt von Johann Philipp Gustav Ewers* (Berlin: Reimer, 1822).

Burada incelediğimiz birkaç örnek ve bu çalışma için incelenmiş olup burada zikredemediğimiz diğer pek çok seyahatnameye baktığımızda kültürleri tanıma motivasyonu ile çıkmış gezilerin notlarının yazarların karşılaştıkları yeni kültürler karşısındaki kişisel yorumları, ben ve öteki arasındaki farklılık ve benzerliklerini irdeleme sürecinde kendi kimliği üzerine yönelmiş düşünceleri barındırdıklarını görürüz. Genellemelerin taşıdığı riskleri göze alma pahasına olsa da bilimsel seyahatnamelerde seyyahın daha çok bir gözlemci konumunda, edebi seyahatnamelerde seyyahın aslında bir iç yolculukta, kültürel seyahatnamelerde ise seyyahın içinde bulunduğu yolculukla paralel ilerleyen dış dünyayı anlamlandırma çabasında olduğunu varsayabiliriz.

19. yüzyıldaki seyahat kayıtlarını tutma alışkanlığının artışından görünen o ki hanedan mensupları da etkilenmişlerdir. Hanedan mensuplarının seyahatlerinin kayıtlarının maiyeti tarafından tutulması ve bu kayıtların genellikle *Reisediarium*⁶⁵ başlığı altında resmi bir hüviyet kazanması yerleşik bir uygulamadır, ancak bu ritüel aydınlanmış monarkların dönemiyle dönüşmüştür. Bu dönemde hem tutulan seyahat kayıtlarının sayısı artmış hem de bu kayıtlar genellikle bizzat hükümdarlar tarafından ve resmi tavırdan uzak bir şekilde kaleme alınmışlardır. Dolayısıyla hanedan mensuplarının seyahatnamelerini ayrı bir tür olarak değerlendirebiliriz. Kutsal Roma Germen İmparatoru II. Joseph'in dikte ettiği⁶⁶ ve Avusturya İmparatoru

65 Almanca literatürde 19. yüzyıl öncesinde seyahat günlüğünden ne anlamamız gerektiğini görmek adına aşağıdaki örnekleri zikredebiliriz. Pfalz Elektörü Kont II. Friedrich'in özel doktoru olan Johannes Lange'nin 1526'da Granada'ya yaptığı gezinin günlüğü seyahat rotası boyunca gördüğü şehirleri coğrafi ve mimari açılarından tasvir eder, bitki örtüsü ve toprağın verimliliği ile de ilgilenir. (Adolf Hasenclever, "Die tagebuchartigen Aufzeichnungen des pfälzischen Hofarztes Dr. Johannes Lange über seine Reise nach Granada im Jahre 1526," *Archiv für Kulturgeschichte* 5, no. 4 (1907): 385-439.) Kutsal Roma-Germen İmparatoru VI. Karl'ın eşi Elisabeth Christina'nın 1708 yılında ülke içinde çıktığı dört günlük küçük bir seyahatin günlüğü ise saray tarih yazımının klasik bir örneğini teşkil etmektedir. Seyahat günlüğü (*Reise-Diarium*) olarak adlandırılan, muhtemelen İmparatoriçenin maiyetinde bulunan bir kişi tarafından kaleme alınmış olan bu kitapçık gün gün İmparatoriçenin ne yaptığını bir dış gözlemcinin dilinden raporlar. Geç Orta Çağ ve Erken Modern dönemde oldukça yaygın olan bir seyahat günlüğü formunun temsilcisi olarak bu metin anılabilir. (*Reise-Diarium I. Catholischen Majestät der Spanischen Königin Elisabetha Christina, von Amstättten von dem 25 bis 28 April 1708.*) Yine seyahat günlüğü (*Reisediarium*) olarak adlandırılan ancak dini bir karakter taşıyan metinlere bir örnek olması hasebiyle, iki misyonerin Hindistan'daki çalışmaları ve Müslümanlar karşısında nasıl bir metot izlediklerini gün gün anlattıkları kişisel tecrübelerden çok bir davaya hizmet için yazılmış metin olarak örnek verilebilir. ("Der beyden Missionarien, Herrn Kohlhoffs und Herrn Schwartzens, Reisediarium nach Cudalur und Madras im Jahr 1761", ed. Gotthilf August Francken, *Fuenf und neunzigste Continuation des Berichts der Koeniglich-Daenischen Missionarien in Ost-Indien* (Halle, 1764), 1160-1196.) Ayrıca şu metinler türün temsili açısından önemli örneklerdir: Albrecht Dürer, *Albrecht Dürer's Tagebuch der Reise in die Niederlande* (Leipzig: Brockhaus, 1897); *Des Ritters Hans von Hirnheim Reisetagebuch aus dem Jahre 1569*, 2 c. Styria, 1857; *Ein Besuch am Hofe zu Stettin im Jahre 1617* (Berlin: In Kommission den Königlichen Geheimen Ober-Hofbuchdruckerei, 1857).

66 İmparator II. Joseph her gece o günün olaylarını dikte ederek günlüğünde kayıt altına alma alışkanlığını döneminin en çok seyahat eden hükümdarı olarak da devam ettirdiği için Avusturya Devlet Arşi-

I. Franz'ın genellikle bizzat kendi el yazısıyla tuttukları seyahat günlükleri⁶⁷ Avusturya Devlet Arşivleri'nde bulunmaktadır. Bu koleksiyonlar tamamen ayrı bir çalışmanın konusu olmakla birlikte örneğin İmparator I. Franz'ın 1819'daki İtalya seyahati bir yandan bir resmi ziyaret bir yandan bir eğitim gezisi hüviyeti taşımaktadır. İmparatorun gezi sırasındaki gözlemlerini ve deneyimlerini alışılmadık ayrıntılarla yazması sürekli not tuttuğu izlenimi vermektedir. Günlüklerin tarzından imparatorun seyahatinin temelde kişisel nedenlerle gerçekleştiği düşünülebilir. İmparator beklenildiği gibi İtalya'daki siyasi, dini veya diğer güncel olaylara pek de atıfta bulunmazken daha çok manzaralar ve mekanların ve binaların ayrıntılı tasvirleriyle ilgilenir.⁶⁸ Dönemin seyahatname yazma ve okuma eğiliminin yöneticiler üzerindeki etkisini de göstermesi açısından İmparator Franz'ın kendisini bu yolculuklara hazırlamak için en son seyahat literatüründen yararlandığına dair günlüğünde çok sayıda atıf bulunması dikkat çekicidir.⁶⁹

Prusya donanmasının kurucusu olarak ün yapmış olan Prens Heinrich Wilhelm Adalbert'in çocukluk hayalleriyle başlayan seyahat günlüğü de oldukça ilgi çekici bir metindir. Prens bizzat kendi kaleminden yazılmış oldukça sıra dışı olan bu seyahat günlüğünü Prens Adalbert şu şekilde sunar: "Sevgili okur, bu sayfalarda ne bilimsel araştırmalar ve akademik incelemeler ne de tehlikeli maceraların veya olaylarla dolu serüvenlerin tasvirlerini ara. Burada yalnızca biz Almanlara uzak olan bir bölgeye yapılan öylesine, keyfi bir gezinin sade bir günlüğü yer alıyor. İçeriğe göz gezdir ve eğer bu parçalardan biri ya da diğeri ilgini çekerse ne mutlu bana."⁷⁰

Avusturya Arşidükü Johann'ın İngiltere seyahatinin günlükleri⁷¹ ise dönemin İngiltere'sini bir sanayileşme örneği olarak teknik detaylarla oldukça ayrıntılı anlatmakla birlikte Arşidük'e dair neredeyse hiçbir kişisel bilgi vermeyerek klasik bir seyahatname metnine örneklik teşkil eder.

vi'nde imparatorun seyahat günlüklerinden oluşan büyük bir koleksiyon bulunmaktadır. AT-OeStA/HHStA HausA Hofreisen, Reisen Kaiser Joseph II. 1-11.

67 AT-OeStA/HHStA HausA Hofreisen, Reisen Kaiser Franz I. 12-61.

68 Thomas Kuster, "Die Italienreise Kaiser Franz' I. von Österreich 1819," *Römische Historische Mitteilungen* 46 (2004), 307-10.

69 Kuster, *Die Italienreise*, 323-4.

70 Adalbert Prinz von Preußen, *Aus meinem Tagebuche, 1842-1843* (Gedruckt in der Deckerschen Geheimen Ober-Hofbuchdruckerei, 1847), V-VI. Günlükler 1857 yılında daha geniş bir okur kitlesine ulaşmak adına seyahatname adıyla tekrar basılmıştır. H. Kletke, ed., *Reise Seiner Königlichen Hoheit des Prinzen Adalbert von Preussen nach Brasilien* (Berlin, 1857).

71 Erzherzog Johann von Österreich, "Ein Land, wo ich viel gesehen": *Aus dem Tagebuch der England-Reise 1815/16*, ed. Meinhard Brunner und Gerhard Dinacher, c. 41 (Graz: Selbstverlag der Historischen Landeskommission für Steiermark, 2010).

Avusturya Arşidükü ve Toskana Prensi Ludwig Salvator ise hem bir hanedan mensubu hem de bir seyahatname yazarı olarak ilginç bir kavşakta durmaktadır. Arşidük Ludwig Salvator'un oldukça ayrıntılı olan tam bir günlük formatındaki iki seyahatnamesi⁷² yazarın söylediğine göre günlükünden tek bir kelime değiştirilmeden olduğu gibi basılmıştır. Arşidük seyahat dönüşü kendisine nerede olduğunu ve ne yaptığını soran herkese tekra- ren aynı şeyleri anlatmanın çok sıkıcı olacağını düşünmüş seyahat notlarını yayımlamayı uygun görmüştür.⁷³ Ancak arşidükün Lefkoşa yolculuğunun yine günlüklerindeki notlarına dayanarak hazırlanmış, birincil amacı gidilen yeri tanıtmak olan seyahatname formunda bir başka eseri⁷⁴ daha bulunmaktadır.

Bu metinler hanedan mensuplarının seyahat metinlerinde Aydınlanma sonrası bir kırılma yaşandığının net bir göstergesi olarak kabul edilebilirler. Belirttiğimiz üzere hanedan üyelerinin seyahatlerine şahitlik eden günlüklerin maiyet tarafından tutulması yerleşik bir uygulama, hatta protokoldür ve bu metinlerde devletin bir simgesi olarak hükümdarın şahsında kurgulanan ben aslında bir şahıs değil kolektif bir benliğin sembolüdür; lakin 19. yüzyıl ile durum değişir ve bu dönem seyahat notları genellikle iktidarın söylemini çoğaltan metinlerden ayrışır. Örneğin İmparator I. Franz hanedan mensubiyetinin gereği olan simgesel egemenliği korurken bir birey, bir gözlemci olarak da var olur. Artık hanedan sadece gittiği yerlerde gördüğü hürmeti, törenleri, şatafatı gösteren, yani "görünen özne" olmakla yetinmez, şahsi izlenimleriyle kendisini "gören özne" olarak da konumlandırır. Siyasal temsiliyet çıkarılamayacak bir elbise olduğu için bunun üzerine bireysel gözlem ve düşünceler de eklenerek hem hükümdar hem seyyah hem de "kendisi" olarak görünür olmak isteyen bir öznenin yaratıldığı çok sesli metinler ortaya çıkar, bu durum da bu türden metinlerde öznenin bağlama göre sürekli yeniden kurgulandığı, ben-anlatıları kapsamında geçişken metinlerin ortaya çıkmasına sebebiyet verir. En kurumsal ve en yerleşik yazın

72 Ludwig Salvator, *Jachtreise in den Syrten 1873* (Prag, 1874); Ludwig Salvator, *Um die Welt ohne zu wollen* (Prag, 1881).

73 "Kış gezimden döndüğümde, birçok tanıdık nerede olduğumu ve neler gördüğümü merak etti. Her defasında aynı şeyleri anlatmak çok uzun ve sıkıcı olacağından, seyir defterimi bastırıp birer nüshasını onlara cevap olarak göndermeyi düşündüm. Bu bir kitap değil, günlük olarak kaydettiğim notlardan oluşuyor ve hiçbir şeyi değiştirmedim ki anlık izlenimlerin doğrallığını korumayı başarabileyim. Yeni bir şey bulamayacaksınız, ünlü yerleri herkes zaten herkes biliyor ve benim gittiğim yerlerde kalış sürem detaylı anlatımlara girecek kadar uzun değildi." Salvator, *Um die Welt*, Önsöz.

74 Ludwig Salvator, *Levkosia: die Hauptstadt von Cypern* (Prag, 1873).

türlerinden birisi olması hasebiyle hanedan seyahatnamelerinin dahi bu sınırları zorlamış olması türün dönüşümü açısından çok önemli bir eşik olarak görülebilir.

Sonuç

19. yüzyıl Alman seyahat günlüklerini tanımlama ve otobiyografik yönlerini irdeleme çabasında olan bu çalışmada seyahat literatürünün Orta Çağ'da dini motivasyonlarla başlayan yolculuğunun Rönesans ile bir bilgi arayışına girdiği, Aydınlanma ve Romantizm dönemlerinde düşünsel ve duygusal keşif yolculuklarına dönüşerek büyük bir evrim geçirdiği görülmüştür. 19. yüzyıl, bu dönüşümün zirve yaptığı bir dönem olarak öne çıkmış, çeşitli sosyo-kültürel sınıfa mensup kişiler farklı saiklerle seyahatnameler kaleme almışlardır. Bu çeşitlenme ve dünyaya dair insanın bilgisinin artması ile artık seyahatnameler dış dünyadan bilgi ve haber verme görevlerinin yanı sıra yazarın kendi kimliğini ve iç dünyasını keşfetme aracı olarak işlev kazanmaya başlamış, "ben" in yolculuğu daha belirgin hale gelmiştir. Artık seyahat literatürü, bireyin kendini ve dünyayı anlaması için bir araç olarak görülmeğe başlanmış, bu da seyahatnamelerin bireyi dönüştürücü metinler haline gelmesini sağlamıştır.

Bu noktada bu çalışmanın ana sorusu olan "seyahat günlükleri"nin gerçekten bir günlük türü olarak okunup okunamayacağına ve tüm bu dönüşümün neresinde durduğuna cevap vermek amacıyla dönemin seyahat metinleri incelemeyi kolaylaştırmak adına yazarlarının mesleki ve sosyo-kültürel arka planlarına göre tasnif edilmiş, ancak seyahatnamelerin bilimsel, kültürel, edebi veya siyasi çevreler tarafından yazılmasının metinlerin muhtevası ve metinlerdeki "ben" in varlığı ve kurgulanması anlamında kesin bir veri sağlayamayacağı görülmüştür. Tüm bu anlatılara tek tek bakıldığında dahi ait olunan sosyal sınıfın ya da metnin yazma motivasyonunun seyahatname-nin bir ben-anlatısına dönüşüp dönüşmemesi konusunda bir fikir vermediği anlaşılmıştır. Aynı durum yazarların metinlerine verdikleri isimler için de geçerlidir. Adı "seyahat günlüğü" olduğu halde oldukça nesnel, yazarın neredeyse görünmez olduğu metinler bir hayli fazladır. Bu durum türün 19. yüzyılda yaşadığı çeşitlenme ve çoğalma ile ilintilidir. Seyahat edebiyatının sınırlarının belirsizleşmesi türe yeni bir özgürlük alanı açmıştır. Kimi yazarlar türün klasik bilgilendirme misyonunu sürdürmeye devam ederken kimi-

leri anlatıcı ve dönüştürücü metinler yazmaya, fiziksel yolculuğuna eşlik eden kendini ve dünyayı anlama çabasını, kendi iç yolculuğunu anlatmaya başlamıştır. Dolayısıyla bu dönem seyahat literatürü, şehirleri gezerken kılavuzluk eden seyahat rehberlerinden yazarların kendi eylemlerini, düşüncelerini, duygularını ve arzularını anlattıkları, bir ben-anlatısı tanımına uygun olarak kişilerin kendilerini anlatma niyetiyle yazdıkları metinlere kadar geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. Yeni bir dünyayı deneyimlerken yabancı olanla karşılaşmanın benliği keşfetme üzerindeki etkisi, her zaman farkında olmasalar bile yazarları “ben”leri ile ilgili konuşmaya itmiş gibidir. Sonuç olarak yazma motivasyonundan, türünden ve isimlendirilmesinden bağımsız olsa da bir 19. yüzyıl seyahat metninin ben-anlatısı olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceğinin tamamen içerikle ilgili olduğu, otobiyografik söylemin yer yer güçlenip zayıfladığı ancak seyahat etmenin ve seyahat edeni takip etmenin daha kolay hale geldiği bu dönemde, kendi “ben”i üzerine konuşma konusunda heyecan duyan pek çok seyyahın olduğu söylenebilir. Ancak dönemin metinleri anlatı yapısı, öznenin kurgulanması ve sunumu ve söylem çeşitliliği açısından değerlendirildiğinde sınırların kaybolduğu, türsel melezliğin öne çıktığı sonucuna varılabilir. Bu sonuç metin boyunca yapıldığı üzere Lejeune’ün otobiyografik sözleşmesi, Smith ve Watson’ın bağlamsal olarak sürekli yeniden kurgulanan otobiyografik ben’i ya da Derrida’nın metinlerin çok anlamlılığı perspektiflerinden de tetkik edilmiştir. Metinler arası karşılaştırmalı bir yaklaşımla kaleme alınan bu çalışmada tıpkı her ben-anlatısında olduğu gibi seyahatname, seyahat günlüğü, seyahat raporu, seyahat izlenimleri, seyahat anıları gibi sabit bir türsel ayırımı var olmadığı, bu isimlendirmelerin tarihsel ve bağlamsal olduğu, içerik üzerinde bir etkisinin olmadığı görülmüştür.

Tablo 1: Seyahatnamelerin Sınıflandırılmasına ve İsimlendirilmesine Dair Örnek Tablo

Doğa Bilimsel Seyahatnameler	Edebi Seyahatnameler	Hanedan Üyelerinin Seyahat Günlükleri	Kültürel/ Etnografik - Doğu Seyahatnameleri	Profesyonel Seyahatname Yazarları/ Seyyahlar	
Pittoreske Ansichten der ... / ...'den Pitoresk Manzaralar	Reisetagebuch/ Seyahat Günlüğü	Das italienische Reisetagebuch Kaisers/ İmparatorun İtalya Seyahat Günlüğü	Seetzen's Reisen durch .../ Seetzen'in Seyahatleri	Reise durch ... / ...'da Seyahat	Misyoner Reise-Tagebuch/ Seyahat Günlüğü
Beobachtungen aus der ... / ...'den İzlenimler	Italienische Reise / İtalya Seyahati	Reise Diarium nach .../... 'ya Seyahat Günlüğü	Mayr's Reise nach ... / Mayr'in Seyahatleri	Reise einer Wienerin in das .../ Viyana'lı Bir Kadının ...'a Seyahati	Din Adamı Reisetagebuch / Seyahat Günlüğü
Reisen in .../ ...'de Seyahat Reise zum .../ ...'ya Seyahat	Journal meiner Reise im Jahr .. / ... Yıldındaki Yolculuğunun Günlüğü	Aus dem Tagebuch der England-Reise/ İngiltere Seyahati Günlüğünden	Tagebuch meiner Reise nach .../ ...'ya Seyahatimin Günlüğü	Eine Frauenfahrt um die Welt. Reise von Wien nach. Das Tagebuch meiner Reise / Bir Kadının Dünya Turu. Viyana'dan Yolculuğunun Günlüğü	Asker Aus den Reisetagebüchern des / ...'nın Seyahat Günlüklerinden Reise-Erinnerungen aus / ...'in Seyahat Günlükleri
Reise-Erinnerungen aus dem Tagebuche .../ ... Günlüğünden Seyahat Anıları	Reisebilder/ Seyahat Tabloları	Eine Jachtreise in die ... / ...'da bir Yat Gezisi	Wallfahrten im Morgenlande: Aus seinen Tagebüchern / Doğu'da Hac Yolculukları: [Yazarın] Günlüklerinden	Reisetagebuch/ Seyahat Günlüğü	Hacı Reisetagebuch / Seyahat Günlüğü
Mittheilungen aus dem Reisetagebuche/ Seyahat Günlüğünden Paylaşımlar	Tagebücher/ Günlükler	Um die Welt, ohne zu wollen/ İstemediğim Dünyayı Gezmek	Wanderbuch: Handschriftliche Aufzeichnungen aus dem Reisetagebuch/ Gezgin Kitabı: Seyahat Günlüğünden El Yazması Notlar	Handbuch für Reisende/ Gezinler için El Kitabı	Resimden / Şiirden İbarret Seyahat Günlükleri Meine Orientreise/ Doğu Seyahatim

Kaynakça

Birincil Kaynaklar

Arşiv Belgeleri – Avusturya Arşivi

AT-OeStA/HHStA HausA Hofreisen, Reisen Kaiser Joseph II. 1-11.

AT-OeStA/HHStA HausA Hofreisen, Reisen Kaiser Franz I. 12-61.

Basılı Birincil Kaynaklar

Darwin, Charles. *Majestelerinin Gemisi Beagle Günlüğü (1831-1836)*. Çev. Ömer Bozkurt. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2022.

“Der beyden Missionarien, Herrn Kohlhoffs und Herrn Schwartzens, Reisediarium nach Cudalur und Madras im Jahr 1761.” Ed. Gotthilf August Francken. *Fuenf und neunzigste Continuation des Berichts der Koeniglich-Daenischen Missionarien in Ost-Indien*, Halle, 1764: 1160-1196.

Ehrenberg, C. G. *Reisen in Ägypten, Libyen, Nubien und Dongala: Naturgeschichtliche Reisen durch Nord-Afrika und West-Asien: in den Jahren 1820 bis 1825, von Hemprich und Ehrenberg: historischer Theil*. C. 1, B. 1. Berlin: Mittler, 1828.

Goethes Werke. C. III. B. 1. *Tagebücher 1775-1787*. Weimar, 1887.

Haym, Rudolf. *Herder nach seinem Leben und seinen Werken*. C. 1. Berlin, 1880.

Hasenclever, Adolf. “Die tagebuchartigen Aufzeichnungen des pfälzischen Hofarztes Dr. Johannes Lange über seine Reise nach Granada im Jahre 1526.” *Archiv für Kulturgeschichte* 5, No. 4 (1907): 385-439.

Heine, Heinrich. *Reisebilder*. 4 C. Hamburg, 1826-1831.

—, *Seyahat Tabloları*. C. I. ve II. Çev. Pertev Boratav. İstanbul: MEB, 1946.

Herder, Johann Gottfried. *Journal Meiner Reise im Jahr 1769*. Berlin, 1999.

Mayr, Johann Heinrich. *Reise nach Konstantinopel, Aegypten, Jerusalem und auf den Libanon*. Ed. Conrad Appenzeller. St. Gallen, 1820.

Reise-Diarium I. Catholischen Majestät der Spanischen Königin Elisabetha Christina, von Amsttätten von dem 25 bis 28 April 1708.

Salvator, Ludwig. *Jachtreise in den Syrten 1873*, Prag, 1874.

—, *Um die Welt ohne zu wollen*. Prag, 1881.

—, *Levkosia: die Hauptstadt von Cypren*, Prag, 1873.

Schönbein, Christian Friedrich. *Menschen und Dinge: Mittheilungen aus dem Reisetagebuche eines deutschen Naturforschers*. Leipzig: Better, 1855.

Seetzen, Ulrich Jasper. *Ulrich Jasper Seetzen's Reisen durch Syrien, Palästina, Phönicien, die Transjordan-Länder, Arabia Petraea und Unter-Aegypten*. 4 C. Berlin: G. Reimer, 1854-1859.

—, *İstanbul Günlükleri, 12 Aralık 1802-22 Haziran 1803*. C. I. Çev. Selma Türkis Noyan. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017.

—, *Anadolu'da Yolculuk: Bursa, Manisa, İzmir, Uşak, Afyon, Konya, Antakya: 22 Haziran 1803-22 Kasım 1803*. Çev. Selma Türkis Noyan. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017.

- , *Tagebuch des Aufenthalt in Konstantinopel und die Reise nach Aleppo 1802–1803*. Ed. V. Enderlein. Hildesheim: Georg Olms, 2012.
- von Goethe, Johann Wolfgang. *İtalya Seyahati*. C. I. Çev. Sabri Gökçıl. Ankara: MEB Yayınları, 1990.
- von Humboldt, Alexander. *Reise in die Äquinoktial-Gegenden des Neuen Kontinents*. Ed. Ottmar Ette. C. 1. Frankfurt am Main: Insel, 1991.
- von Minutoli, J. H. C. *Reise zum Tempel des Jupiter Ammon in der Libyschen Wüste und nach Ober-Aegypten, nebst Eröffnung der großen Pyramide bei Sakkara, in den Jahren 1820 und 1821*, Berlin, 1822.
- von Österreich, Erzherzog Johann. "Ein Land, wo ich viel gesehen": *Aus dem Tagebuch der England-Reise 1815/16*. Ed. Meinhard Brunner und Gerhard Dinacher. C. 41. Graz: Selbstverlag der Historischen Landeskommission für Steiermark, 2010.
- von Preußen, Adalbert Prinz. *Aus meinem Tagebuche, 1842–1843*. Gedruckt in der Deckerschen Geheimen Ober-Hofbuchdruckerei, 1847.
- von Richter, Otto Friedrich. *Wallfahrten im Morgenlande: Aus seinen Tagebüchern und Briefen dargestellt von Johann Philipp Gustav Ewers*. Berlin: Reimer, 1822.
- von Röser, Jacob. *Tagebuch meiner Reise nach Griechenland in die Türkei, nach Aegypten und Syrien, im Jahre 1834 bis 1835*. C. 1. Mergentheim, 1836.

İkincil Kaynaklar

- Brenner, Peter J. *Der Reisebericht in der deutschen Literatur: Ein Forschungsüberblick als Vorstudie zu einer Gattungsgeschichte*. 2. Sonderheft. *Internationales Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1990.
- Derrida, Jacques. *Margins of Philosophy*. Çev. Alan Bass. Chicago: University of Chicago Press, 1982.
- Dietrich, Elisabeth. *Selbstzeugnisse vom Rhein: Interdisziplinäre Zugänge zur Schreib- und Reisekultur in der Romantik*. Köln: Böhlau, 2022.
- Elkar, Rainer S. "Reisen bildet – Überlegungen zur Sozial- und Bildungsgeschichte des Reisens während des 18. und 19. Jahrhunderts" *Reisen und Reisebeschreibungen im 18. und 19. Jahrhundert als Quellen der Kulturbeziehungsforshung*. Der. Boris I. Krasnobaev vd. Berlin: Camen, 1980: 51-82.
- Ette, Ottmar. *ReiseSchreiben*. Berlin; Boston: de Gruyter, 2020.
- Fürnschuß, Paul. *Die Professionalisierung des regionalen Reiseverkehrs in und um Wien in der Biedermeierzeit*. Yüsek Lisans Tezi, Karl-Franzens-Universität Graz, 2018.
- Grosser, Thomas. *Reiseziel Frankreich: Deutsche Reiseliteratur vom Barock bis zur Französischen Revolution*. Berlin: Springer, 2013.
- Hlavin-Schulze, Karin. "Man reist ja nicht, um anzukommen": *Reisen als kulturelle Praxis*. Frankfurt am Main: Campus Verlag, 1998.
- Kuster, Thomas. "Die Italienreise Kaiser Franz' I. von Österreich 1819." *Römische Historische Mitteilungen* 46 (2004): 307–310.
- Lejeune, Philippe. *On Autobiography*. Ed. Paul John Eakin. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1989.

- Link, Manfred. *Der Reisebericht als literarische Kunstform von Goethe bis Heine*. Doktora Tezi. Köln, 1963.
- Maurer, Michael. "What German Travellers Communicated: The Experience of Scotland, Wales and England and the Concept of Britain in the Eighteenth and Nineteenth Centuries." *Britain as a Model for Modern Society? German Views*. Ed. Arnd Bauerkämper ve Christiane Eisenberg. Augsburg: Wissner, 2006.
- Oellers, Norbert. "Quod bonum publicum promovet. Johann Gottfried Seumes Rußland-Erfahrungen und ihre Darstellung." *Reisen und Reisebeschreibungen im 18. und 19. Jahrhundert als Quellen der Kulturbeziehungsforchung*, Ed. Boris I. Krasnobaev. Berlin: Camen, 1980.
- Paravicini, Werner, Ed. *Europäische Reiseberichte des späten Mittelalters: Eine analytische Bibliographie I*. Frankfurt am Main; Berlin: Peter Lang, 2000.
- Pratt, Mary Louise. *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation*. Londra: Routledge, 2007.
- Prein, Philipp. *Bürgerliches Reisen im 19. Jahrhundert: Freizeit, Kommunikation und soziale Grenzen*. C. 3. Münster: LIT, 2005.
- Presser, Jacques. Bir Tarih Kaynağı Olarak Hatırat (Memoires als geschiedbron). Çev. İsmail Hakkı Kadi. *Ceride* 1, no. 1 (2023): 148-155.
- Siebert, Ulla. "Reisetexte als ‚true fictions‘: Wahrheit und Authentizität in Reisetexten von Frauen, 1871-1914." *Reisebilder. Produktion und Reproduktion touristischer Wahrnehmung*. Münih; Berlin: Waxmann, 2001.
- Smith, Sidonie ve Julia Watson. *Reading Autobiography: A Guide for Interpreting Life Narratives*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2001.
- Sperl, Irmela. *Geschriebene Identität: Lebenslinien in Tagebüchern*. Münih: Herbert Utz, 2010.
- Stepień, M. "Literarische Reiseberichte." *Gebrauchsliteratur, Interferenz, Kontrastivität: Beiträge zur polnischen und deutschen Literatur- und Sprachwissenschaft. Materialien des Germanistischpolonistischen Symposiums*. Ed. B. Gajek ve E. Wedel., C. 22. Regensburg, 1979: 99-104.
- Stockhammer, Robert. "Zwischen zwei Bibliotheken: J. G. Herders, Journal meiner Reise im Jahr 1769' als Beitrag zur Diätetik der Lektüre." *Literatur für Leser*, no. 3, 1991: 167-184.
- Strack, Thomas. *Exotische Erfahrung und Intersubjektivität: Reiseberichte im 17. und 18. Jahrhundert: Genregeschichtliche Untersuchung zu Adam Olearius, Hans Egede, Georg Forster*. C. 2. Hamburg: Igel, 1994.
- Zimmermann, Christian von. *Reiseberichte und Romanzen: Kulturgeschichtliche Studien zur Perzeption und Rezeption Spaniens im deutschen Sprachraum des 18. Jahrhunderts*. Tübingen: Max Niemeyer, 1997.
- Žmegač, Viktor, Ed. *Geschichte der deutschen Literatur Band I/2: vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart*. Königstein: Athenäum, 1984.

İnternet Kaynakları

<https://lb-eutin.kreis-oh.de/benutzung/reiseliteratur/reiseforschung>
<https://edition-humboldt.de/index.xql?l=de>

Leitner, Ulrike. "Ich habe es mir zur Pflicht gemacht, alle angestellten Beobachtungen ohne Auswahl in mein Tagebuch einzutragen." *Über die digitale Neuauflage der amerikanischen Reisejournale, 1. Band (ART I), im September 2018. edition humboldt digital*. Ed. Ottmar Ette. Berlin: Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. Sürüm 10, 02 Temmuz 2024. <https://edition-humboldt.de/v10/H0016432>.